

УДК 351.9

Демченко Володимир Миколайович

доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Херсонського національного технічного університету,
кандидат філологічних наук, доцент

«ОРДИНСЬКА» ГЕНЕЗА ПОСТІМПЕРСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (на матеріалі роману Б. Акуніна «Щаслива Росія»)

Анотація. У статті аналізуються ознаки «ординської» держави, описані російським письменником Борисом Акуніним (Г. Чхартішвілі), з проєкцією на українські управлінські реалії. Визначено спільні й відмінні риси постімперського державного управління в Україні й Росії та зроблено висновок про якнайшвидше відмежування від цих негативних традицій і встановлення антропоцентричних пріоритетів.

Ключові слова: Г. Чхартішвілі, «ординська» держава, імперські риси, управлінські традиції, антропоцентричні пріоритети.

**Демченко В.Н. «Ордынский» генезис постимперского
государственного управления (на материале романа Б. Акунина
«Счастливая Россия»)**

Аннотация. В статье анализируются признаки «ордынского» государства, описанные российским писателем Б. Акуниным (Г. Чхартішвили), с проекцией на украинскую управленческую реальность. Определены общие и различные черты постимперского государственного управления в Украине и России и сделан вывод о как можно скорейшем отграничении от этих негативных традиций и установлении антропоцентрических приоритетов.

Ключевые слова: Г. Чхартішвили, «ордынское» государство, имперские черты, управленческие традиции, антропоцентрические приоритеты.

**Demchenko V.M. «Ordynian» genesis of post-imperial state
administration (based on the novel by B. Akunin «Happy Russia»)**

Annotation. The article analyzes the signs of the «ordynian» state, described by the russian writer B. Akunin (G. Chkhartishvili), with a projection on ukrainian administrative reality. The general and various features of post-imperial public administration in Ukraine and Russia are determined, and a conclusion is drawn about the earliest possible delimitation from these negative traditions and the establishment of anthropocentric priorities.

Key words: G. Chkhartishvili, «ordynian» state, imperial features, management traditions, anthropocentric priorities.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сьогоденних умовах державотворення в Україні найбільш актуальним є розмежування позитивних генетичних рис, властивих історичній українській практиці, та негативних наслідків її колоніального минулого. Особливо важливою в цьому сенсі є сфера державного управління, де локальний позитивний досвід віднайти

набагато важче, ніж позбутися домінантних кількасотрічних імперських негативних традицій. Через це останні тридцять років відносної національної свободи не принесли відчутних здобутків – насамперед в ідеологічному вимірі та, відповідно, в економічному. Тому аналіз негативних рис державного управління в умовах колоніальної залежності сьогодні є постійно актуальним – допоки ці риси заважають будувати насправді незалежну й антропоцентричну державу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми орієнтування державного управління традиційно розглядалися переважно зарубіжними дослідниками (Р. Бенедикт, А. Інклес, М. Мід та ін.). Серед сучасних вітчизняних учених можна відзначити О. Сушия, однак найбільш прискіпливо питання негативного впливу російської імперської політичної культури розкрили М. Хвильовий і П. Штепа [1; 2], перший з яких, зрештою, навіть утратив життя в цьому змаганні. Головний месидж означених дослідників – якомога швидше й подалі відмежуватися від російської культури, історії, державної традиції як спільних конгломератів, відбудовуючи та розвиваючи власну традицію.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У цій сфері недостатньо уваги надається поглядам творчих людей – письменників і філософів із власним баченням історії. Це можуть бути, скажімо, Р. Іваничук або І. Дзюба, однак більш ефективно було б використати спадщину російських філософів або письменників, аж ніяк не марковану українськими преференціями.

Формулювання цілей статті. Зважаючи на наведене вище, метою нашого дослідження визначаємо аналіз поглядів російського письменника Бориса Акуніна на імперську державність із зазначенням головних ознак, що мають «ординську» генезу, оскільки походять ще від часів монгольського панування, але розвинуті в подальші часи російської історії.

Виклад основного матеріалу. Відомий російський письменник Борис Акунін, чиї останні праці присвячено історії Московської / Російської імперії (з розвідками, аналогіями та логічними висновками), виявляє в них власне філософське бачення розвитку суспільства й цивілізації, роблячи відповідні науково-публіцистичні відступи в кілька сторінок, зокрема з тем релігії та держави. Недарма він почав уживати тут і свої справжні ім'я та прізвище Григорій Чхартишвілі, дистанціюючи себе-філософа від себе – знаного майстра детективного жанру (найбільш відомий цикл – про детективні пригоди Фандоріна), де, до речі, також чимало уваги надавав власне російським рисам життя – зокрема й державного устрою.

В останньому романі «Щаслива Росія» (2017 рік) письменник-філософ висловлює своє бачення сутності й рис російської державності, що корелює з формуванням дальшого етнічного коду, яким марковано весь майбутній розвиток могутньої (у воєнному сенсі) російської / радянської імперії.

Зазначаючи про початкові варязькі чи давньоруські (київські) психологічні складові російського менталітету, Г. Чхартишвілі глибоко аргументує східну складову, яка не те що асимілювала попередні, а й навіть поглинула їх. Варто при цьому зауважити, що письменник у своїй творчості взагалі був залюблений у російську історію добільшовицького періоду й навіть критикує правлячий режим і моральні основи простого люду з неприхованим болем, часом висловлюючи проєкції «а як би могло бути, аби...» або й суто поради «як би можна було б зробити...». Так, російсько-японську війну він трактує як поразку величезної старої хворої країни, що була ще нещодавно серед еліти європейської цивілізації, новій Японії – оновленій по-європейському, а ще нещодавно патріархальній та відсталій. Причину ж виводить єдину: у першій країні – протистояння будь-яким прогресивним рішенням, у другій, навпаки, – реформація всієї державної системи.

Отже, письменник у романі «Щаслива Росія» виокремлює вісім історичних ознак російської державності, що впливає з часів монгольського панування (генетично «ординські»), називаючи їх «несучими опорами», які лягли в основу дальших історичних випробувань на цій території.

Перша ознака – жорстка централізованість «ординської» держави, де будь-які важливі рішення – політичні, ідеологічні, економічні, культурні – ухвалюються в «ханській ставці» або нею санкціоновані. Така система, з одного боку, спрощує мобілізаційні механізми, що так важливо й ефективно у воєнних або інших форс-мажорних умовах (хоча той же Голодомор в одних районах СРСР став противагою продовольчого успіху в інших). З іншого боку, постійне, навіть у дрібницях, очікування вказівок від Центру сильно уповільнює повсякденне адміністративне життя великої країни. Про це казав ще К.А. Гельвецій: «Держави й армії часто подібні кораблям, яким заважають плавати їх розміри») [4], а в історії світу це одна з головних причин занепаду великих держав (Римська Імперія, Велике Князівство Литовське, середньовічні тюркські й арабські імперії та ін.). Г. Чхартишвілі робить висновок, що в управлінському сенсі «подібна централізованість корисна в кризових умовах, але шкідлива в нормальній життєвій обстановці» [3].

Друга ознака – сакральність особи – носія верховної влади, що підкріплена на релігійному рівні (як канон православ'я щодо отримання царем влади від Бога). Та й сама церква зрештою в духовно-ідеологічній діяльності зливається з державною владою, підкоряючись волі «хана». Письменник зазначає, що той – вища інстанція, «єдине джерело державної волі, вершина всієї владної піраміди, яка без цього наконечника не має сенсу» [3]. У цьому автор бачить історичні позитиви – так забезпечується політична стабільність, «держава такого типу менш схильна до всіляких внутрішнім потрясінь», однак зауважує, що помилки, зроблені піднесенням на недосяжну висоту правителем (живою людиною, яка підвладна емоціям і

певним суперечливим пріоритетам). Це логічно: в умовах династичної монархії володар зазвичай «отримує корону не завдяки своїм талантам, а за правом народження», іншими словами – «опиняється нагорі з волі випадку» [3]. Тому необмежена влада такої особи може довести країну до катастрофи, оскільки будь-яка особиста слабкість, фізичне чи психічне нездоров'я здатні зрештою спричинити війну, голод або масові криваві безчинства.

Третя ознака пов'язана з другою, однак стосується розподілу влад (правильніше – нерозподілу) в умовах самодержавства. У такій державі воля правителя є вищою за закон. Тобто як би не декларувалося верховенство закону, реально виконувачі владних повноважень чекають на рішення правителя. В ординські часи існував закон Великої Яси, однак «керувалися не його нормами, а ханськими указами». Радянська судова система «слухняно виконувала будь-які рішення більшовицької влади», коли «грізний цар судив підданих не за буквою закону, а за своїм бажанням». Сьогодні це спостерігається в межах менших колективів – наприклад, в умовному українському університеті, де для керівників кадрового або навчального відділів на першому місці стоїть безпосередній наказ ректора чи рішення наради, а не положення відповідного Закону. Г. Чхартишвілі логічно це пояснює зручністю такої системи для адміністрації.

Четверта ознака – обов'язкова мілітаризація «ординської» держави. Важливо, що це виявляється не лише в могутності збройних сил і в домінуванні військових витрат над іншими статтями бюджету країни, а й в «армійському» «принципі цивільного управління», коли «накази не обговорюються, а виконуються; колегіальність відсутня або недостатньо розвинена; представники адміністрації несуть відповідальність за свої помилки не перед суспільством, а виключно перед начальством, государ же не відповідає ні перед ким, окрім свого «командира» Бога, і недосяжний для будь-якої критики» [3]. Це аж надто актуально для сучасної Росії, хіба що відповідальність перед Богом не усвідомлена, а формально декларована,

для чого працює потужна ідеологічна система (у тій же КНДР таким «Богом» узагалі усвідомлюється комуністична партія).

П'ята «ординська» ознака перебуває у сфері державного управління, де вищою цінністю є не людина, а сама держава. Тобто народ обслуговує державу, а не навпаки, як відбувається в цивілізованому світі. Письменник зазначає, що «особиста несвобода і безправ'я жителів – невід'ємна умова «ординської» системи, інакше вона просто не могла б функціонувати». Як правило, усі жителі імперії, незважаючи на станові відмінності, фактично перебувають на державній службі, що було впроваджено Чингісханом, продовжено Іваном III (у сенсі обмеження свободи аристократії) та надалі поширено на всі прошарки населення імперії, де закріпачення селянства й означало по суті «довічне перебування на службі сюзерена». Радянська влада – продовжувач ординської традиції управління – прикріпила селян до колгоспів, фактично повернувши їх у стан кріпаків – і все це «виходячи з інтересів держави» [3]. Сьогодні, коли антропоцентричні орієнтири світу зумовлюють скасування такої ганебної системи, в умовах України та інших постімперських країн система «чіпляється за життя» за допомогою її носіїв – службовців, депутатів, менеджерів, які є адептами одного стилю управління – адміністративно-командного.

Шоста ознака походить від попередньої та стосується вже окремого елемента технології такого управління – системи стимулювання / нагородження службовців, зокрема «ієрархії особистих привілеїв». На думку Г. Чхартишвілі, «відмінність між правами і привілеями полягає в тому, що перші є чимось природним і невід'ємним – позбутися їх можна лише за скоєний злочин, за вироком суду; другі ж надаються згори і згори ж можуть бути відібрані» [3]. Зрозуміло, що «обсяг і якість привілеїв залежить від близькості до вершини владної піраміди». Знов-таки це надає структурі «ординської» держави певної стрункості й кращої керованості, оскільки чиновник знає, що «його благополуччя цілком залежить від лояльності і

старанності» [3]. Ще відпетровська система всіляких рангів державної служби (а це повсякчас були не лише чиновники, а й професори, учителі, медики та поштовики / транспортники) й сьогодні гарантує службовцю відповідне просування «владними сходами», однак обов'язково з умовою означених «лояльності і старанності», а також «виконання наказів, не роздумуючи» тощо.

Сьому ознаку не можна актуалізувати щодо сучасної України, це суто російська класика – домінантна важливість таємної поліції. Ця структура (у більш зрозумілих сучаснику термінах – ДПУ, КДБ, ФСБ) підкоряється «безпосередньо государю і контролює (а зазвичай і дублює) діяльність усієї «вертикалі». Зрозуміло, що це відповідає тоталітарному чи авторитарному режиму, коли відсутні колегіальність і громадський контроль за роботою державного апарату й верховної влади, а тому лише така поліційна структура здатна збирати й надавати достовірну інформацію про події у країні. Г. Чхартишвілі називає такі структури: у Чингісхана – «Чорний тумен» (охоронці, наділені особливими повноваженнями, зокрема і як чиновники особливих доручень); у Івана Грозного – Опричний корпус, у Петра Першого – Преображенський наказ, надалі – Таємна канцелярія, Охоронне відділення й НКВС, який письменник називає найпотужнішою таємною поліцією за всю історію Росії (навіть кількісно ця гілка сталінської влади була найбільшою за всі інші комісаріати-міністерства разом узяті).

На нашу думку, попри певну слабкість демократії в умовах постімперської країни (у сенсі наведення господарського порядку, державного контролю тощо), цей устрій є невід'ємною характеристикою саме України, народ якої історично був адептом демократичного волевиявлення. Тому СБУ як формальний продовжувач традицій КДБ (фактично до 2014 року підлеглий російським спецслужбам) насправді виконує функції, що аж ніяк не пов'язані з політичним наглядом за населенням.

Восьма ознака стосується загальнодержавної ідеології, коли в умовах жорсткої централізації будь-яка декларована мета впроваджується у свідомість народу за допомогою відповідних ідеологічних інституцій, що займаються виключно таким навіюванням і пропагандою. Як описано в романі «1984» Дж. Оруела, цим може займатися значна частка людей у країні – фактично стираючи з суспільної пам'яті окремі події та історичних персонажів і таким чином переписуючи історію (створюючи інші газетні номери) й затверджуючи її на загальних зборах трудящих через колективне ганьблення новоявлених «ворогів народу» і прославляння правителів. Це повною мірою відповідає радянським реаліям 30-50-х років (частково й до 80-х років).

Г. Чхартишвілі зазначає, що «сакральність влади, заснованої на несвободі і примусі, має виправдовуватися ще більш священним завданням, заради якого народ зобов'язаний миритися з усіма стражданнями», порівнює в цьому сенсі політику Чингісхана та дальшої Росії. У першого – проект створення «океанічної» (усесвітньої – від океану до океану) імперії, у другої – ідея «Третього Риму» – також усесвітньої імперії, «осіненої світлом Справжньої Релігії (православ'я) і керованої російським царем» [3]. У більшовицькій імперії впроваджувалася ідея будівництва комунізму у всьому світі, що реалізовувалася лише локально – в окремих регіонах світу, що нині є найбільш нужденними, і лише зрощення державної влади й великого приватного капіталу тримає деякі з них «на плаву» (Росія, Китай).

Серед восьми описаних ознак «ординського» державництва письменник називає провідною першу – тотальну централізацію управління, що становить «несучий елемент всієї конструкції» (усі інші є «підпорками»). Це кристалізовано в чингісханівській імперії, що поділялася на «тумени» (області, зобов'язані мобілізувати для війни десять тисяч солдатів), далі – «тисячі», «сотні», «десятки» (аналогія – гетьманський устрій українських земель у початковий період підросійського їх існування). За такою

вертикаллю вниз спускалися ухвалені в ханській ставці рішення, в іншому ж напрямку жоден рух ініціативи був немислимий.

Зрозуміло, що означений устрій управління у воєнний час ставить державу вище за інші – менші й демократичні (приклад – протистояння сучасних Росії та України), однак такий шлях досягнення міжнародного авторитету лежить через значні втрати – як матеріальні (технічні), так і людські, які не рахуються у світлі «великої перемоги» (над Карлом, Бонапартом або Гітлером).

З початком же індустріально-технічної революції, що прискорила розвиток західної цивілізації, ця централізована державна конструкція різко втрачає свій міжнародний статус, оскільки спостерігається внутрішній її занепад: в умовах «надмірної концентрації влади в єдиному центрі прийняття рішень і відсутності громадських інститутів» виявляється, що «головним двигуном прогресу є приватна ініціатива, природна підприємливість людської натури, що завжди прагне поліпшити умови свого існування. І там, де ця енергія була найменшою мірою обмежена державним тиском, результати були відчутніші» [3]. Найкращі приклади – Сполучені Штати Америки та Японія, які ще двісті п'ятдесят років тому були примітивними в технічному сенсі країнами.

Актуальним на сьогодні можна вважати тезу письменника про те, що централізація паралізує розвиток провінції, зокрема «свавілля адміністративних органів» гальмує розвиток приватної індустрії, а корупція – то «неодмінний супутник всякої безальтернативно вертикальної організації влади», оскільки «жага наживи в чиновництва, не контрольованого виборними інститутами і незалежною пресою, завжди сильніша за страх перед покаранням за казнокрадство і хабарництво» [3]. Г. Чхартишвілі зазначає, що тотальна корупція в найбільш жорстоку епоху сягає небувалих масштабів. Так, у часи жорстокого Івана Грозного «знахабнілі опричники вимагали в заляканого населення останнє, шантажували й оббирали торгових

людей, а найдрібніші гвинтики владної піраміди – привратники – пускали відвідувачів і прохачів до казенної установи лише за хабар» [3].

В умовах другої половини XIX століття вже й воєнна ситуація не надає «ординській» державі переваг. Письменник наводить приклад Кримської війни, коли «російським вітрильникам протистояв паровий флот, гладкоствольним рушницям – нарізні штуцери, допотопному обозному постачанню – залізниця, швидко проведена з Балаклави до позицій союзників; казенні заводи не могли конкурувати з європейською індустрією, побудованою на принципах вільного підприємництва; система постачання виявила, що вільна конкуренція забезпечує кращу якість поставок, ніж військове інтендантство, неповоротке і злодійкувате; армія, що складається з вільнонайманих, тобто вільних людей, воює ініціативніше, ніж військо, що укомплектоване рабами і тримається на страху перед шпіцрутенами» [3].

Здавалося б, варто здійснити реформи в цих сферах, і державне життя поліпшиться, а країна зміцниться. Однак дальша історія засвідчила, що цього не дозволить та початкова «ординська» архітектура, чий фундамент не витримає таких зрушень. Наприклад, «звільнення селянства (тобто його демобілізація з державної служби), установлення принципів права, розвиток громадських інститутів і преси, заохочення приватного підприємництва, навіть зусилля з розвитку народної освіти» – усі ці заходи зрушили основи централізованої держави, породили внутрішній конфлікт, що, зрештою, призвело до революції. За словами Г. Чхартишвілі, «уряд не міг не бачити, що будь-яке збільшення свобод призводить до вібрації державної машини, а будь-яке «закручування гайок» – до стагнації, але не знав, що з цим робити» [3]. Зрештою намагалися побудувати на «ординському» фундаменті сучасну державу, що було нереально.

Більшовицька влада своєю чергою (за автором, «суто на інстинктивному рівні»), проте вважаємо, що відповідно до наукових розробок

її засновників) «зрозуміла сутність російської державності і без коливань відновила «ординські» принципи в усій їх повноті». Письменник аргументує це курсом Й. Сталіна, який «розчавив НЕП з його послабленнями приватної ініціативи і знову закріпачив селянство» [3].

Висновки з даного дослідження. Як висновок, можна зауважити таке: зрозуміло, чому Г. Чхартишвілі, який так любить Росію, вирішив її покинути саме 2014 року, коли побачив, що ті описані вище ментальні й державно-управлінські явища не зникли, а навіть посилюються в нових умовах, що може мати набагато більші негативні наслідки в подальшому. Ці явища-риси актуальні поки що й для України як також пострадянської (постколоніальної) країни: на вищому рівні – централізованість державного управління, на нижчому рівні – орієнтованість не на закон, а на волю керівника, на всіх рівнях – неперіоритетність принципу «усе для людини».

Здавалося б, навіщо нам сьогодні знати специфіку російської державності, риси управлінської культури в цій державі? Думаємо, що наразі потрібно позбутися насамперед цих рис, які властиві й управлінню в нашій країні, і що найбільш загрозово – державному, оскільки будь-яка подібність у цій сфері означає не якусь історичну спільність означених країн і народів, а навпаки – якнайшвидше розмежування для їх же загальної користі.

Перспективи подальших розвідок. У подальшому плануємо здійснювати текстовий аналіз творів й інших письменників, де описано державницькі процеси в певних країнах й умовах, – як корисну практику, засновану на історіософських поглядах непересічних осіб, які сполучають у собі провідні компоненти мудрості – фактологічну підготовку, глибокий аналіз отриманих фактів, творчий їх опис, а також медійну інтуїцію, що має бути властива людям публічних професій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дзюба І. Микола Хвильовий: «Азіятський ренесанс» і «Психологічна Європа» [Електронний ресурс] / Іван Дзюба. – Доступ до ресурсу : https://dt.ua/CULTURE/mikola_hviloviy_azyatskiy_renesans_i_psihologichna_evropa.html
2. Штепа П. Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість / Павло Штепа ; ред. В. Ковтун. – Дрогобич : Відродження, 1997. – 337 с.
3. Акунин Б. Счастливая Россия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://knigi-besplatno.com/hudozhestvennaya-literatura/5251-boris-akunin-schastlivaya-rossiya-2017-fb2epubmobidocx.html>
4. Політична і правова доктрина французьких матеріалістів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://stud.com.ua/56802/politekonomiya/politichna_pravova_doktrina_frantsuzkih_materialistiv

Statement of the problem. Today, the most relevant is the delineation of positive genetic features of Ukrainian practice of state formation and the negative consequences of its colonial past. Of particular importance is the public administration, where it is difficult to get rid of dominant imperial traditions. Therefore, the analysis of negative features of state administration in the conditions of colonial dependence today is relevant.

Urgency. The question of the negative influence of russian imperial political culture leads to the need to isolate from Russian culture, history, and state tradition, and to rebuild and develop its own political tradition. More efficiently in this area will be used the heritage of Russian philosophers or writers.

The purpose of this article is to analyze the views of the russian writer Boris Akunin on imperial statehood.

Our task was to study the main features of the ordynian genesis, since they originate from the times of the mongolian rule, but developed in subsequent periods of russian history.

Summary. Boris Akunin in the novel «Happy Russia» (2017) expresses his vision of the features of Russian statehood, originating from the Mongolian control system. This is a rigid centralized state when all important decisions are made at the Center. This is the sacredness of the bearer of supreme authority, which is the highest authority, the only source of state will. This is the rule of law, the ruler of the state. This is a mandatory militarization of the state and the strict execution of

any order. This is the priority of the interests of the state over the interests of man. This is also the existence of a secret police, which helps the ruler to introduce state ideology among the people.

Among the eight described signs of the ordynian statehood, the total centralization of governance is the basis of the entire construction. In war conditions it succeeds, but in peaceful conditions it reduces civilization and the economy of the country.

Conclusions and outcomes. The centralization of the state paralyzes the development of the province, the private industry, and corruption becomes a companion of the vertical organization of power. It is imperative to reform the system of state power in the direction of the implementation of anthropocentric principles. As a positive philosophical experience, it is necessary to use the thoughts of individual writers about state processes in certain countries and conditions, as they combine factual preparation, analysis of facts, their creative description, as well as media intuition.